

ראשיתה של הרפואה המודרנית בערי הגליל (1860-1900)

ירון בר-אל ונסים לוי

בספרות המחקר בנושא ההיסטוריה של ארץ-ישראל לא רבות הן העבודות העוסקות בהתפתחות הרפואה המודרנית בארץ. אלו העוסקות בכך התרכזו בעיקר בחקר הרפואה באזור ירושלים, ואילו אזור צפון הארץ הוזנח באופן יחסי.¹

במשך רוב שנות המאה הי"ט היתה הרפואה בגליל מושתתת עדיין על רפואה עממית שבה עסקו מרפאים ולחשנים למיניהם. אלה לא היוו קבוצה הומוגנית אחת; לצד מכשפים נותני קמיעות ניתן היה למצוא מרפאים מאומנים ומיומנים, חובשים ('פּלֶךְ־שָׁרִים') שעשו עבודה יעילה, והצליחו לעתים לטפל בהצלחה במספר מחלות ופגעים.² אבל רופאים מודרניים, כלומר רופאים שלמדו את מקצועם בבתי-ספר לרפואה באירופה או אמריקה ואשר השתמשו בשיטות המדעיות שהיו מקובלות אז, ופעלו מתוך כוונה להקים תשתית רפואית קבועה — רופאים כאלו לא פעלו בגליל כמעט עד לרבע האחרון של המאה. אמנם גם לפניכן, וכמעט מתחילתה של המאה, ביקרו בגליל רופאים תיירים, וחלקם אף טיפלו תקופות מסוימות בתושבי האזור.³ אך כולם פעלו על בסיס זמני, ואף אחד מהם לא התכוון להתיישב ולפעול בגליל דרך קבע. הראשון שהתיישב בגליל, ופתח בכך למעשה את עידן הרפואה המודרנית, היה ד"ר פ"ק ורטן (P.K. Vartan) שהגיע לנצרת בשנת 1861.

נצרת — ד"ר ורטן, מיטיונר-רופא

ד"ר פ"ק ורטן, צאצא למשפחה ארמנית, נולד באיסטנבול ולמד רפואה באדינבורג, סקוטלנד, מטעם אגודה נוצרית שנקראה (E.M.M.S) Edinburgh Medical Missionary Society. עם סיום לימודיו נשלח ורטן בשנת 1860 לכיירות על-מנת לסייע לפצועי הקרבות שבין הנוצרים

- 1 ראה למשל ב"צ גת, הישוב היהודי בארץ ישראל בשנים הת"ר-התרמ"א (1840-1881), ירושלים תשכ"ג; הנ"ל, 'מוסדות הרפואה הראשונים בארץ ישראל', ירושלים: מחקר ארץ-ישראל (חשי"ג), עמ' רלו, רנט; מ' אליאב, ארץ ישראל וישובה במאה הי"ט, 1917-1777, ירושלים 1978, עמ' 232-238.
- 2 חלק מהמרפאים והחובשים הללו היו מנכבדי קהילתם ומראשיה. בצפת שימש רבם של האשכנזים באמצע המאה הי"ט, הרב שמואל הלר, כמרפא, ואף חיבר ספר תרופות 'רפואות וסגולות' (מ"מ איילבוים, ארץ הצבי, ירושלים תשמ"ב [וינה תרמ"ג], עמ' 49, 104-106). פסח פרידמן, מאנשי הנהגת כולל החסידים בצפת, ששימש גם בתפקיד קונסול מטעם פרוסיה, עסק אף הוא ברפואה (שם, עמ' 101, 293).
- 3 ראה למשל: ה"ב טריסטראם, מסע בארץ ישראל: יומן 1863-1864, ירושלים 1975, עמ' 319. זהו תיאור של מיטיונר ורופא שהגיעו מירושלים לטבריה בשבת ועסקו הן בחלוקת תרופות והן בהטפה דתית.

מימין: ד"ר פ"ק ורטן, מראשוני הרופאים בצפון ארץ-ישראל; משמאל: ביתו של ד"ר ורטן בנצרת

לדרוזים. כשנה אחר-כך, עם תום שירותו בביירות, החליט ורטן לקבוע את מושבו במזרח-התיכון ובחר להשתקע בנצרת, הן מתוך מגיעים דתיים והן מאחר ש'בין ביירות לירושלים לא היה רופא אירופאי אחד'.⁴ בואו לעיר עורר את חשדם וזעמם של המרפאים המקומיים שראו בו איום ממשי על מקור פרנסתם. הם ניהלו כנגדו מסע השמצות נמרץ, אך הוא הצליח להתגבר, לבצר במהירות יחסית את מעמדו ולזכות באהדת התושבים. בשנת 1865 ריפא ורטן את בנו החולה של ראש עיריית נצרת, וזכה לתואר 'הרופא הגדול'. את עיקר עבודתו ביצע ורטן במרפאתו אשר בעיר.⁵ במקביל ניסה במשך כל שנות עבודתו להקים בית-חולים של ממש, רכש חלקת קרקע מתאימה ואף יצק יסודות למבנה. בשל התנגדות השלטונות לא עלה הדבר בידו ובית-החולים שאותו יזם ותכנן, הושלם והחל לפעול רק לאחר מותו.⁶ 47 שנה עבד ד"ר ורטן בנצרת וסביבתה כמיסיונר-רופא בקרב האוכלוסייה הערבית, והיה הרופא המודרני הראשון — ובמשך 10 שנים גם היחיד — בין ירושלים לביירות.⁷

4 פרט זה כמו מרבית הפרטים הנוגעים לחייו של ורטן ולעבודתו, לקוחים מתוך חוברת בערבית שכתב תלמידו ועוזרו במשך 36 שנה — סלים עבוד. החוברת הוצאה לאור בביירות ב-1910.

5 A. Mansur, *History of Nazareth*, Cairo 1924

6 את בית-החולים הקים יורשו וממשיך דרכו של ורטן — ד"ר סקרימג'ר (Scrimgeour) אשר רכש חלקת אדמה בדרום העיר והקים עליה את בית-החולים. מלחמת-העולם הראשונה קטעה את תוכניותיו והמבנים הבלתי שלמים שימשו כבית-חולים צבאי תורכי. רק בשנת 1924 נחנכו בנייני בית-החולים המשמשים מאז ועד היום כבית-החולים 'הסקוטי' EMMS בנצרת.

7 ורטן היה בעל אישיות רב גונית ונמרצת. בנוסף לתפקידיו הרפואיים עסק גם במתן הרצאות בנושאי דת ומדע פופולרי לתושבי נצרת. הוא גם היה בוטנאי חובב וגילה זן של פרח האירוס שלא היה מוכר עד אותה עת ולפיכך נקרא על שמו 'אירוס ורטני' (Iris Vartani Foster).

האב פיליפ וגנר, הרופא
הראשון של בית-החולים
האיטלקי בנצרת

בית-החולים האוסטרי

נזירים אוסטרים ממסדר ה'הוספיטליארים' הגיעו לנצרת בשנת 1882 ושכרו בית קטן לבית-חולים. הנזיר וגנר (Philip Wagner) היה הרופא הראשון. הוא נפטר עקב מכת-שמש סמוך לבואו, ואת מקומו קיבל האב מאייר (Ottmar Mayer) שהחל לבנות בית-חולים בשנת 1882 וסיים לבנותו בשנת 1884. במוסד החדש היו 14 מיטות, ובשנת 1899 התרחב בית-החולים ל-30 מיטות. גם מוסד זה, בדומה לבית-החולים הסקוטי, היה פעיל בקרב הערבים בנצרת והסכיבה; יהודים לא אושפזו בו.⁸

צפת

הנסיונות להביא רופא לעיר

למעלה מחמש-עשרה שנה לאחר בואו של ד"ר ורטן לנצרת עדיין לא זכתה צפת לרופא של ממש, אך זכתה בכמה מחלוקות שנסבו סביב נסיונות להביא רופא ולהקים שירות רפואי מסודר. על-אף המוניטין שיצאו לצפת כעיר בעלת אוויר טהור ומבריא, עולה מתיאורי מבקרים ותיירים בצפת של אותם ימים תמונה קשה של המצב הרפואי והתברואתי במקום. יחיאל בריל תיאר אותה כך:

אל כל מקום אשר העובר ישא את עיניו יראה אך קיא צואה וסחי מאוס היוצא מהבתים ומהחצרות ועובר ברחובותיה כמו בנחל קדרון מלפנים, עד כי בעברי בתוכם הוכרחתי לשים מטפחת למו פי ואפי שלא אחנק מסרח העודף והנודף... וראיתי בספרי התיירים

8 בשנת 1959 החליטה הנהלת המסדר להעביר את המוסד לידי נזירים איטלקים מאזור לומברדיה-ונציה ומאו נקרא בית-החולים האיטלקי 'Segrada Famile'. היום זהו מרכז רפואי גדול ומודרני המשרת את האוכלוסייה הערבית והיהודית כאחת.

מהללים אויר צפת כי אין כמוהו לטוב בכל ארצות המזרח. ודבריהם נאמנו מאד כי לולא היה אויר המקום בריא וטוב כי עתה מתו יושביו בחנק מסריח רע אשר יעלה מאי נקיונותם.⁹

אליעזר רוקח מתלונן על המצב הקשה ועל העדרו של רופא וטיפול רפואי מסודר: השמעתם מימכם אשר בעיר בה ישכנו חמשת אלפים וחמש מאות וששים נפשות מאחינו בני ישראל לא ימצא... בית חולים (הוספיטאל), לא רופא ולא בית מרקחת... איש כי יחלה צפוי הוא אלי מוות יען כי רופא מומחה אשר בו יבטח לבו כי יסעדנו על ערש דווי אין... כל מיני מחלות המשתפרות בעולם מצאו קן למו בצפת יען אין רופא אשר יגהה מזורם. גם בית מרקחת אין ומעטי מיני וסמי המרפא אשר ימצאו בבית המרקחת אשר זכתה לשם זה רק עבור מרבית סכומי ההוצאות הרשומים בספרי ופנקסי הכולל עבורה — הינם סמי מוות. כי כבר נתישנו ומהם אשר אכד עליהם הכלח כי פג טעמם וריחם נמר.¹⁰

הרב שמואל הלר, בעצמו ממרפאיה הידועים של צפת, כתב בשנת תרל"ו: 'ולא נמצא אתנו שום רופא מומחה אלא רופאי אליל ורבים חללים הפילו'.¹¹ תיאורים ציוריים אלו, שמצאו את דרכם גם אל עיתונים בחוץ-לארץ, הביאו בשנת 1875 את 'חברת שלוחי קהילות ישראל יושבי בריטניא' לפרסם מודעה בעיתונות האירופית, ובה בקשה לרופאים יהודים דתיים להגיש את מועמדותם למשרת רופא העיר צפת.¹² כשנה אחר-כך נבחר לתפקיד ד"ר שמעיה סלינגר מהעיר מונפלייה שבצרפת, והוא נשלח לצפת בט"ו בשבט תרל"ו. במכתב ששיגרו אנשי החברה לרבני צפת נתבקשו הללו לקבל את הרופא בכבוד הראוי, ולא להטרידו מדי על-מנת שיהיה 'שלו במנוחת הנפש למען יהיו רעיונותיו טהורים ועשתונותיו בהירים ושכלו זך וצח לעיין היטב במחלות החולים ורפואותיהם'. הן הרבנים והן הרופא נדרשו לשלוח לוועד דין-וחשבון תלת חודשי. עם בואו זכה ד"ר סלינגר לקבלת פנים נלהבת, ורבני העיר אף מצאו אותו 'חם וישר בדרכי היהדות ונזהר גם במילים דרבנן'. כמתחייב מחוזהו טיפל בעניי העיר חנים, אך גבה שכר טיפול מבעלי היכולת.¹³ אולם הצלחתו לא נמשכה זמן רב. מרפאי העיר שהיו בעלי עמדה בהנהגת הקהילה באותו זמן חשו מאוימים מפעילותו של ד"ר סלינגר, והחלו במסע רדיפות נגדו. הדברים הגיעו עד כדי התקפות אלימות, ואלו הביאו את ד"ר סלינגר לעזוב את העיר, כשנה בלבד לאחר הגיעו אליה.¹⁴

9 י' בריל, יסוד המעלה, ירושלים תשל"ח (מגנצה תרמ"ג), עמ' 223.

10 א' רוקח, מצב העיר הקדושה צפת ותושביה האשכנזים, ירושלים [ללא שנת הוצאה], עמ' 21, 34-35.
11 ש' העליר, מכתב למערכת, הלבנון, 12 (תרל"ו), עמ' 278. חומרת המצב הרפואי אף הביאה את יהודי צפת לפנות בשנת 1848 אל חברת המיסיון הלונדונית שתשלח רופא לצפת כפי ששלחה לירושלים (גת, הישוב היהודי [לעיל, הערה 1], עמ' 130). אך נראה שמבקשה זו לא יצא דבר.

12 'בקשה לרופא חולים להעיר הקדושה צפת תובכ"א', חתום: Lewis Emanuel Esq., חכצלת, 5 (תרל"ה), עמ' 144.

13 הלבנון, 12 (תרל"ו), עמ' 120.

14 *Jewish Chronicle*, 31 August 1877. הד למאורע זה ניתן למצוא בדבריו של איילבוים (לעיל, הערה 2), עמ' 101: 'זמדוע לא יביאו דאקטאר מובהק מאירופה? שאלתי אותם. 'האם לא היה פה דאקטאר מובהק? ענו ואמרו, 'אשר בעניי רפואה היה לקורת רוח לכל החולים וגם לא קפץ ידו מחולים עניים לסעדם על ערש דווי בנדרת ידו. אך צפת לא תשא ותסבול דבר טוב, כי ע"י פסח ובניו נגרש מזה...'. פסח הנוכח בדבריו הוא פסח פרידמן, ממרפאיה הנודעים של צפת (ראה לעיל, הערה 2).

ככל הידוע לא ניסתה עוד 'חברת שלוחי קהילות ישראל יושבי בריטניא' להביא רופא לצפת. העיר נשארה ללא רופא במשך שמונה שנים נוספות, עד שנת 1884, שנה בה נטל על עצמו הבארון רוטשילד את הדאגה לשירות רפואי לתושבי העיר. הוא שלח לצפת את ד"ר המבורגר ששימש רופא העיר והמושבה הסמוכה ראש־פינה. ד"ר המבורגר קבע את מקום מושבו בצפת וביקר בראש־פינה פעם בשבוע. שהייתו באזור היתה קצרת ימים, והוא עזב לאחר שלושה חודשי עבודה בלבד.¹⁵ בערך באותה עת שיגר גם המיסיון הבריטי רופא לצפת.¹⁶

בשנת 1885 או 1886 הגיע לצפת מאמריקה ד"ר ישעיהו בלידן. ד"ר בלידן, יליד רוסיה שעקר עם משפחתו כילד לאמריקה, שהה שנה בפריס לפני בואו לצפת, והשתלם שם במחלות טרופיות. שם גם הכיר את הבארון רוטשילד ועוזריו, והם כנראה אלה שדרבנוהו להתיישב בצפת ואף מימנו את שכרו. ד"ר בלידן לא הסתפק במתן שירותים רפואיים, וניסה לפעול גם לשינוי אורחות החיים בצפת. בסיוע אשתו הקים בית־ספר לבנות, דבר שהביא את רבני עדת האשכנזים להטיל חרם עליו ועל הפונים אליו. חרם זה פגע בעיקר בעניי העדה שזכו לטיפול רפואי חנינם מידי בלידן (לפי דרישתו של הבארון רוטשילד ובמימונו, והם נאלצו עתה לפנות אל רופא המיסיון ואף להאזין לדרשה דתית לפני הטיפול.¹⁷ מצב עניינים זה הביא את ראשי העדה לשכור את שירותיו של רופא יהודי אחר, ד"ר צבי ברדש,¹⁸ ולו רק כדי להימנע מלהזדקק לשירותיו של ד"ר בלידן.¹⁹ לראשונה נטלו אפוא פרנסי הקהילה על עצמם את הדאגה לנושא הבריאות, אמנם מטעמי שמרנות חברתית וחרדיות דתית. בהביאם רופא יהודי נוסף הצעידו את צפת צעד אחד קדימה בדרך הקידמה. כעת, לאחר שסכנת המיסיון חלפה, יכלו הרבנים להחריף את מאבקם בבלידן. מכתבי נאצה פורסמו בעיתונות, ובהם הואשם הרופא בהאשמות שונות, החל בהזנחה רפואית ורדיפת בצע וכלה בנסיח למרד בשלטונות.²⁰ ד"ר בלידן שניחן באופי איתן וזכה בתמיכת הבארון לא נכנע והמשיך לעבוד בצפת עד שנת 1901, שנה שבה עבר לטבריה.²¹

התחרות עם המיסיון

גם בתחילת חוליים חדשים נוסדו באותן שנים. בעיר פעלו זה מכבר מספר בתי־מחסה שהיוו שילוב של בית־תמחוי עם בית־זקנים ובית־חולים. כל עדה או כולל החזיקו מוסד כזה. חלקם היו מבנים

- 15 א' שייד, זיכרונות 1883-1899, ירושלים תשמ"ג, עמ' 77, 79, 130, 198.
- 16 ראה: W.T. Gidney, *Mission to Jews: A Handbook*, London 1912, p. 102. שמו של הרופא ופרטים נוספים על פעילותו אינם ידועים.
- 17 מכתב מאת איש יהודי המגיד, 31 (תרמ"ז), עמ' 142.
- 18 ד"ר צבי ברדש (1862-1916), יליד וינה, למד רפואה בעיר מולדתו ועלה ארצה בשנת 1886. עבד כרופא מושבות הבארון בגליל העליון. נפטר מטיפוס בעת שטיפל בחולים במחלה זו בצפת בשנת 1916. ראה: ד' תדהר, אנציקלופדיה של חלוצי הישוב ובניו, ג, תל־אביב הש"ט, עמ' 1257.
- 19 מכתב מאת 'עובר אורח', המגיד, 31 (תרמ"ז), עמ' 263.
- 20 ראה למשל: המגיד, 31 (תרמ"ז), עמ' 216; יודע ועד, עד ארגיע לשון שקר, חבצלת, 19 (תרמ"ט), עמ' 12. שם, 20 (תר"ן), עמ' 4, 156.
- 21 כוחו של ד"ר בלידן נבע, בין השאר, מהיותו חותנו של פקיד הבארון בראש־פינה, יעקב בן־שימול; בתו של בלידן נישאה לבן־שימול בשנת 1888. מכתב מאת 'בן ציון', חבצלת, 18 (תרמ"ח), עמ' 317. עובדה זו עזרה לו להמשיך ולעבוד בראש־פינה ובצפת תקופה ארוכה, חרף ההשמצות, הטענות וההתקפות הקשות שבהן היה נתון. בשנת 1890 העתיק בלידן את מקום מגוריו לראש־פינה, אך המשיך לטפל גם בתושבי צפת שפנו אליו. ראה: שייד (לעיל, הערה 15), עמ' 133; ח' חיסין, מסע בארץ המוכשחת, תל־אביב תשמ"ב, עמ' 451.

מרווחים ואף מפוארים, אך חלקם שכנו במבנים עלובים ויושביהם זכו לסעד זעום בלבד.²² בשנת 1873 נפתח בית-חולים חדש שאת עיקר הכסף לבנייתו תרם הגביר אלעזר טולשינסקי מאודסה, ואשר נקרא על-שם בתו שנפטרה באותה שנה. הבית זכה לשבחים על צורתו הנאה והתנאים הטובים ששררו בו, אך גם הוא שימש כמעון חולים ולא כבית-חולים, אף-על-פי שלמטרה זו נועד.²³ גם נסיון שנעשה בשנת 1890 לשכור רופא שיטפל באופן סדיר בחולי הבית, לא עלה יפה.²⁴ לנוכח כשלונות אלו להגביר וליעל את השירות הרפואי היהודי בעיר, תגבר המיסיון את פעולותיו, והביא להגדלת מספר הפונים אל רופאיו. פעילותו הנרחבת של המיסיון עוררה הדים רבים שמצאו את ביטויים על דפי העיתונות דאז.²⁵

בתחילת שנת 1896 קמה בצפת חברת 'משכיל אל דל' ששמה לה למטרה להילחם במיסיון. בהיבנם כי הטלת חרם ואיומים לא תועיל במצב של מצוקה אמיתית, הקדישו אנשי החברה את מרבית מאמציהם וכספם לתגבור השירות הרפואי בעיר, שכן מהרגע שנחשפו לרפואה המודרנית של רופאי המיסיון לא הסכימו תושבי העיר לחזור אל השיטות הישנות, מה גם שרופאי המיסיון היו לרוב מיומנים ומסורים, והטיפול והתרופות שסיפקו – בחינם ניתנו. החברה שכרה את שירותיו של הרופא ד"ר שמעון מויאל, והוא נדרש לטפל חינם, או כמעט חינם, בעניי העיר.²⁶ בשנת 1899 העסיקה חברת 'משכיל אל דל' את ד"ר ברדש ואת רופא הממשלה, שלא היה יהודי, במקומו של ד"ר מויאל שעזב את העיר. אף-על-פי שלא היה לחברה בית-חולים משלה אלא רק בית-מרקחת, הצליחה היא בשירותיה המסורים למנוע מהיהודים מלפנות לשירות המיסיונים שפעלו בעיר ושהעסיקו גם הם שני רופאים.²⁷

תקופה זו של פריחה בשירותים הרפואיים לא פסחה גם על בית-החולים טולשינסקי. מאז היווסדו בשנת 1873 לא שופץ הבית, וייעודו כבית-חולים הלך ונשכח. בשנת 1897 החליט רפאל אטלינגר, חתנו של טולשינסקי, לשפץ את בית-החולים שיסד חותנו. ואכן הבית שופץ והוגדל, נרכשו מכשירים ותרופות, וכמנהלו מונה הד"ר אליהו כהן.²⁸ פעולות אלו הצליחו להקטין את

22 'בית-החולים' של כולל אוסטריה היה בניין יפה ומרווח, אך גם הוא שימש בעיקר להלנת זקנים ואורחים. ראה: י"מ פינט, שבעה שבועות בגליל, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 24. איילבוים (לעיל, הערה 2), עמ' 194. י"ד פרומקין, מסע אחד ועשרים יום, חבצלת, 16 (תרמ"ו), עמ' 112. על בית 'הכנסת-אורחים' הדל של כולל הספרדים ראה: י"ד פרומקין, שם, עמ' 53.

23 ראה: איילבוים (לעיל, הערה 2), עמ' 194; י"ד פרומקין, שם, עמ' 79.
24 בתחילת 1890 הביא המיסיון לעיר מירושלים רופא חדש, יהודי מומר בשם ד"ר הולוביץ. גם המיסיון ההולנדי שיגר בשנת 1890 רופא ורוקח לעיר. זה היה הרקע לשכירתו של ד"ר פרנקל כרופא בית-החולים טולשינסקי, אך סידור זה לא האריך ימים, ומספר חודשים לאחר-מכן נשאר שוב בית-החולים ללא רופא קבוע. ראה: מכתב מאת א"ה, חבצלת, 20 (תר"ן), עמ' 179; המגיד, 34 (תר"ן), עמ' 119.

25 ראה למשל: י"ד אבולעפאי, 'קול קורא לאחב"י מעה"ק טבריא, תובכ"א', חבצלת, 24 (תרנ"ד), עמ' 214, מכתב מאת שפ"ר, שם, עמ' 321; מכתב מאת הלוי, שם, 25 (תרנ"ה), עמ' 322.

26 ד"ר שמעון מויאל (1866-1915), יליד יפו, למד רפואה בכיירות ובקושטא. פרשת נסיון העסקתו בטבריה תואר להלן. לפי תנאי החוזה נקבע שד"ר מויאל יענה לחולים כל יום במשך שלוש שעות חינם ויתן 'תרופות עבור "גרוש" אחד'. כמו כן נקבע שעליו לבקר חולים עניים בכיתם במחיר בשליק אחד, 'ולעניים מדוכאים' יהיה הביקור והתרופות חינם. שיטה זו באה למנוע את הצורך מלפנות לרופאי המיסיון, ואף נמסר כי כל הפונה למיסיון לא יזכה לטיפול החברה. ראה: 'דובר מישרים, לישרים נאווה תהילה', חבצלת, 27 (תרנ"ז), עמ' 201; שם, עמ' 250; שם, 28 (תרנ"ח), עמ' 50, 131, 325.

27 חבצלת, 29 (תרנ"ט), עמ' 47. מכתב מאת ב"ז סגל, שם, עמ' 82; א' אלחודיף, אל אצילי בני ישראל, שם, עמ' 338.
28 ד"ר אליהו כהן, יליד ירושלים, שלמד באוניברסיטת היידלברג, הגיע לצפת בשנת 1896, ושהה בגליל עד מלחמת-העולם הראשונה, להוציא תקופה של 5 שנים שבה עבד במושבה פתח-תקה (1907-1912). ראה:

בית-החולים הסקוטי
בטבריה (כיום –
אכסניה לצליינים
ותיירים)

הפער שבין רמת השירותים שנתנו רופאי המיסיון לאלו שנתנו הרופאים היהודים, ולהעמידו אפילו לטובת הרופאים היהודים, שהרי לרשותם עמד בית-חולים אמיתי.²⁹ כך היה בית-חולים טולשינסקי-אטלינגר לבית-החולים של ממש הראשון בצפת.

כבר קודם לכן, בשנת 1889, קנה הבארון רוטשילד חלקת אדמה בצפון העיר ויעד אותה להקמת בית-חולים. אך עוד בטרם הוחל בעבודות הבנייה, רכש המיסיון הבריטי, בשנת 1895, חלקת אדמה בדיוק מול חלקת הבארון, והחל לבנות עליה בית-חולים. בית-החולים של המיסיון נפתח אמנם רק בשנת 1904, אך הקדים את בית-החולים היהודי של הבארון, שנפתח רק לאחר מלחמת-העולם הראשונה.³⁰ גם באירוע זה באה לידי ביטוי התחרות בין שירותי הבריאות של המיסיון לבין אלו של המוסדות היהודיים, תחרות שליוותה את כל תהליך התבססות הרפואה המודרנית בארץ, והביאה לקראת סוף המאה לפריחה בשירותי הרפואה בצפת.

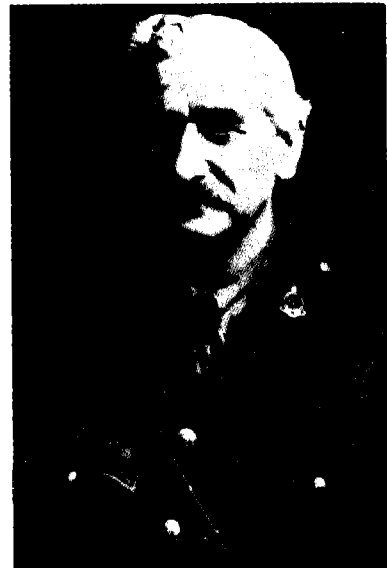
טבריה

טבריה, כמו צפת, החלה ליהנות מיתרונות הרפואה המודרנית רק לקראת סוף המאה הי"ט. העיר שהתפרסמה במעיינות המרפא שלה סבלה מתנאים סניטריים איומים, ואף נאמר עליה: 'אין לך עיר

המגיד לישראל, 5 (תרנ"ז), עמ' 391; חבצלת, 27 (תרנ"ז), עמ' 321. במסגרת תפקידו כרופא בית-החולים טולשינסקי-אטלינגר טיפל ד"ר כהן חינם בחולי הקהילה, שלוש פעמים בשבוע. ראה: חבצלת, 27 (תרנ"ז), עמ' 367; א"מ לונץ, לוח ארץ-ישראל, (תרנ"ז), עמ' 166; חבצלת, 28 (תרנ"ח), עמ' 108, 116.

29 בשנתיים הראשונות להפעלתו של בית-החולים בדק הרופא וטיפל כלמעלה מ-10 אלפים חולים, שמהם אושפזו 88. כמרכן נערכו כ-2500 ביקורי-בית. בשנת 1900 בדק הרופא כ-20 אלף חולים, וערך 4000 ביקורי-בית. גם ניתוחים ביצע ד"ר כהן, מהם הנחשבים כמסובכים גם כימינו אלו. ראה מנחם מענדל יאמינפלד, תודה גלויה, חבצלת, 29 (תרנ"ט), עמ' 118, 120; א"מ לונץ, לוח ארץ-ישראל, (תר"ס), עמ' לז; המליץ, 8 בנובמבר 1848, עמ' 245. בית-החולים נועד לשרת גם את תושבי הסביבה. לשם כך התחייבו פקידי המושבה ראש-פינה לתמוך בהחזקת מיטה אחת מתוך 6-10 המיטות שהיו בבית-החולים. ראה: חבצלת, 28 (תרנ"ח), עמ' 123.

30 בית-החולים של הבארון הכיל כ-40 מיטות. האשפוז והתרופות ניתנו חינם. במשך השנה הראשונה להפעלתו ביקרו בבית-החולים כ-25 אלף חולים ואושפזו בו כ-356 חולים. ראה: אליאב (לעיל, הערה 1), עמ' 428; גידני (לעיל, הערה 16), עמ' 114.

ד"ר דוד טוראנס במדי קצין בריטי במלחמת העולם הראשונה

מלוכלכת בסוריה כמו טבריה.³¹ מדי כמה שנים פרצו בטבריה מגיפות קשות שהפילו חללים במאות. בעקבות מגיפת הכולרה של שנת 1865 התגייס אברהם ב"ק לעזרת העיר. הוא ייסד את אגודת ביקור-חולים בטבריה וכגזבר גייס כספים להקמת בית-חולים. המבנה אכן הוקם, אך בהעדר רופא של ממש שימש רק כבית-מחסה לזקנים.³²

תושבי טבריה זכו לפרקים לטיפול רפואי מרופאים, שהם עצמם באו לרחוץ במי המעיינות, ולפרקים נזקקו לרופא שישב בצפת.³³ חולים רבים שפקדו את טבריה ומרחצאותיה דאגו לפרסם במקומותיהם את מצב שירותי-הרפואה בטבריה, וארגנו מסע שכנוע לייסוד בית-חולים מסודר בטבריה. בעקבות פעילות זו הוקם ועד שעסק באיסוף כספים, אך בית-חולים לא הוקם בסופו של דבר.³⁴

כבמקרים דומים במקומות אחרים ניצל המיסיון, ובמיוחד המיסיון הסקוטי, מצב עניינים זה, ופתח בשנת 1881 מרפאה ברובע היהודי בעיר.³⁵ פתיחת המרפאה זעזעה כמובן את פרנסי העיר היהודים ודרבנה אותם לקדם את נסיון הקמת בית-החולים, תוך ידיעה ברורה כי בהעדר מוסד

31 ר"מ תומסן, תיאור מסע, מ' איש שלום (עורך), מסעי נוצרים לארץ ישראל, תל-אביב 1979, עמ' 452.

32 לתיאור מצב הרפואה בטבריה בתקופה זו ראה: הלבנון, 11 (תרל"ה), עמ' 47; כן ראה: 'פריידין, נסיונות ראשונים להקמת בית-חולים בטבריה במאה הי"ט', קתדרה, 22 (טבת תשמ"ב), עמ' 91.

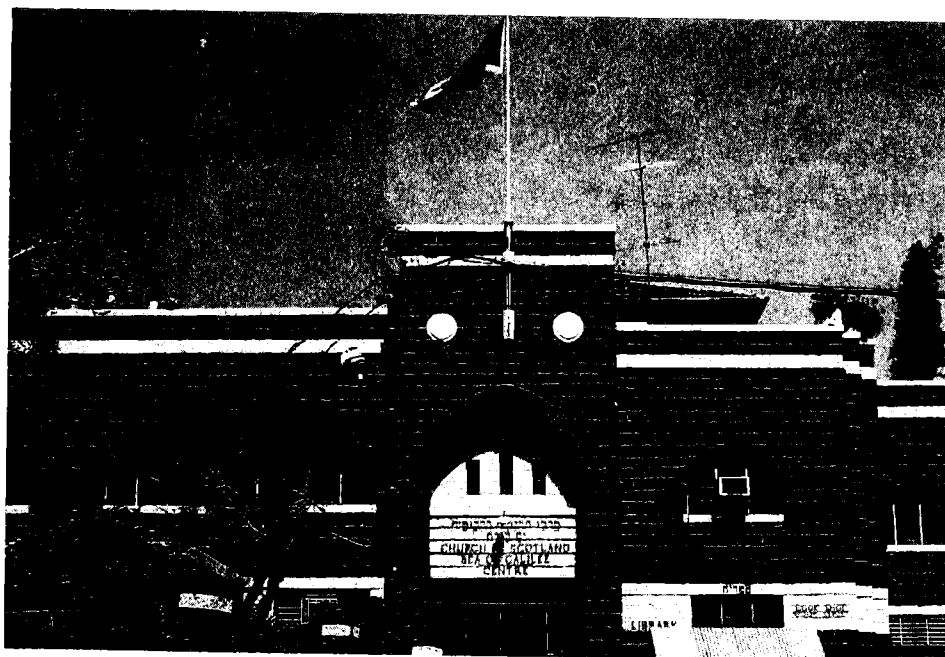
33 על רופא יווני מפורט-סעיד, ה' פיפו, ששהה בטבריה וטיפל בחושביה ובתושבי הסביבה שנקהלו אליו במיוחד, ראה: חבצלת, 15 (תרמ"ה), הוספה לגליון 33. עדות עקיפה על שירותיו של הרופא מצפת בטבריה ניתן למצוא בתיאורו של רחמים יוסף אופלטקה: 'הרופא החדש ששלחו ראשי הועד מלתרדן לפה [הכוונה לצפת] לא ראיתו כי נסע לטבריא, כאשר כן נוסע הוא תמיד כאשר יחלה איש בחולי כבד כי אין בטבריא רופא מומחה'. ראה: מסע ר' רחמים יוסף אופלטקה מירושלים למירון, תרל"ו (1876), א' יערי (עורך), מסעות ארץ-ישראל, רמת-גן תשל"ז, עמ' 634.

34 פעילות זו הגיעה לשיאה ביוני 1883, עת התפרסם בעיתון 'חבצלת' 'קול קורא' שקרא להקמת בית-חולים בטבריה ולהעסקת רופאים מובהקים' שם. קול קורא זה היה חתום על-ידי רבני טבריה, צפת, ירושלים, חברון, קונסול בריטניה בירושלים, הגביר בן-ציון ליאון ורופא בית-חולים 'ביקרר חולים' בירושלים, שרגא פייביש פופליס. ראה: חבצלת, 13 (תרמ"ג), עמ' 170. וראה עוד: פריידין, לעיל, הערה 32.

35 חבצלת, 15 (תרמ"ה), עמ' 303.

הכניסה לבית-החולים הסקוטי בטבריה

יהודי מקביל לא יוכלו למנוע פניית יהודים למוסדות הרפואה הנוצריים.³⁶ ואכן ד"ר דוד טוראנס, רופא המיסיון הסקוטי שהגיע לטבריה ואייש את המרפאה שהוקמה עבורו, זכה במהרה לביקורים רבים של תושבי העיר על כל מגוון העדות והדתות. גם חרם שהוטל מיד על היהודים הפתחים לרופא הנוצרי לא הרתיע.³⁷ ידיו של ד"ר טוראנס מלאו עבודה הן בטיפול בתושבי העיר והן בתושבי כפרי הסביבה. לעתים דרש תשלום עבור הטיפול והתרופות, אך לרוב ניתן הטיפול חינם.³⁸

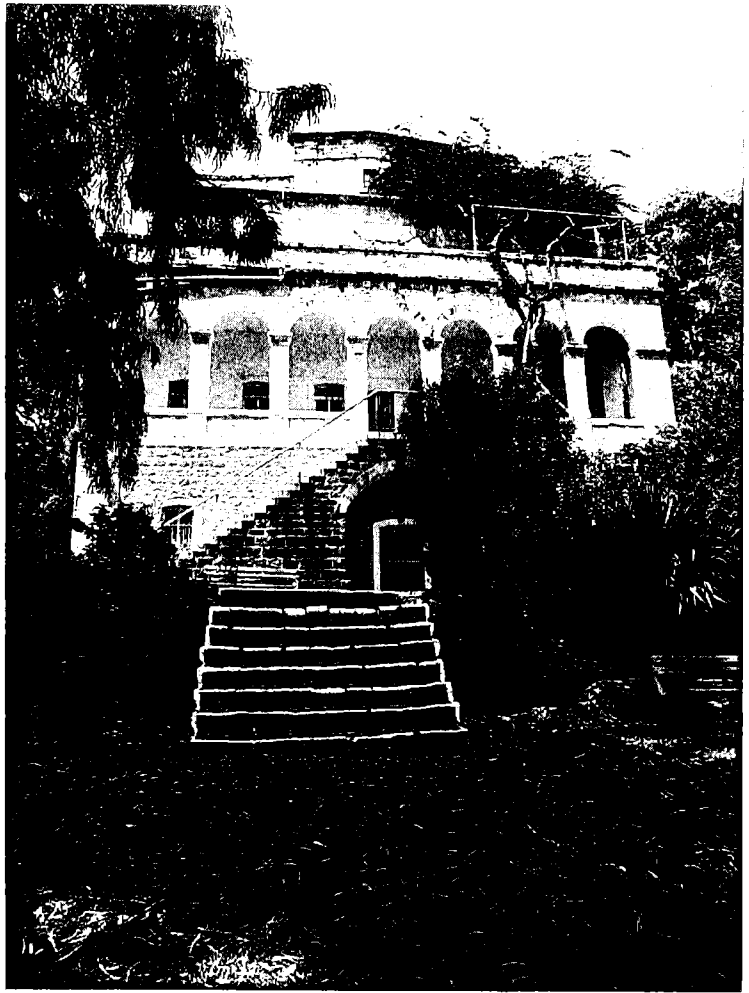
לאחר מספר שנים פתח ד"ר טוראנס מרפאה גדולה יותר בעיר, שם גם אשפוז חולים, וכך למעשה יסד את בית-החולים הראשון בטבריה. בשנת 1894 פתח בית-החולים של ממש שצויד גם בחדר ניתוח. בית-החולים זה היה מוסד האשפוז העיקרי לכל הגליל עד לשנות העשרים של המאה. מטבע הדברים פעילותו הענפה של טוראנס והצלחתו הביאו את היהודים לחדש במשנה מרץ את מאמצייהם להשגת רופא יהודי לעיר טבריה.³⁹ אך רק בשנת 1890, כלומר חמש שנים לאחר בואו

36 מכתב מאת אברהם יוסף הלוי, חבצלת, 15 (תרמ"ה), עמ' 306; מכתב מאת אהרון שמואל, המגיד, 29 (תרמ"ה), עמ' 253; מכתב מאת אברהם יוסף הלוי, שם, עמ' 270.

37 חבצלת, 17 (תרמ"ז), עמ' 71. וראה עוד: W.P. Livingstone, *A Galilee Doctor*, London 1925, p. 16.

38 בקיץ, עקב החום העז, נהג ד"ר טוראנס לנסוע ולעבר-הירדן, שם התגורר באוהל וטיפל באוכלוסייה המקומית. את הפונים אליו נהג לחלק לקבוצות לפי תלונותיהם והסביר להם את הטיפול באופן קבוצתי. ראה: ליווינגסטון (שם), עמ' 52.

39 פעיל עיקרי במסע זה היה י"ד פרומקין שהתגייס אישית להשגת רופא יהודי לעיר טבריה. ראה: י"ד פרומקין, עוד הפעם בערי הגליל, חבצלת, 19 (תרמ"ט), עמ' 14, 47, 352. קריאותיו אלו, אף אם לא עזרו במציאת מועמד מתאים, גרמו להתעניינות בנושא. הרב הילדסהיימר מברלין הציע את עזרתו במציאת רופא ובמימון החזקתו, אך התנה את עזרתו במספר תנאים (ראה: חבצלת, 19 [תרמ"ט], עמ' 354). מועמד שנמצא מתאים לא הועסק בסופו של דבר, כנראה בשל חוסר הסכמה בנושא השכר. ראה: מכתב מאת ש"כ, חבצלת, 20 (תר"ץ), עמ' 58; ע' אבישר (עורך), ספר טבריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 123.

בית מגוריו של הרופא
בשטח בית-החולים
הסקוטי בטבריה

מגן בזכיות יוצרים

של טוראנס, נמצא הרופא המתאים — ד"ר יהודה הולצמן.⁴⁰ וגם הוא שהה בטבריה שנה אחת בלבד. רק ביורשו של ד"ר הולצמן, ד"ר הלל יפה, ניתן לראות את מייסד עידן הרפואה היהודית המודרנית בטבריה.

ד"ר הלל יפה הגיע לארץ בתקופה זו, ובסמוך להגעתו נענה להזמנת קהילת האשכנזים בעיר לשמש כרופא הקהילה. הוא הגיע לטבריה בסוף שנת 1891, מלווה ברוקח. מיד עם בואו שיפץ מבנה על חומת העיר ויעדו למרפאה וארגן מחדש את בנייני חברת ביקור-חולים הסמוכים לחמי טבריה.⁴¹ להצלחה רבה זכה ד"ר יפה בטבריה הן בקרב היהודים והן בקרב השלטונות שמינוהו גם כרופא העירייה.⁴² אך גם שהותו לא ארכה זמן רב, ובסוף 1893 עזב את העיר לטובת המושבה זכרון-יעקב. במשך כשנה נותרה טבריה ללא רופא יהודי. בדצמבר 1894 נתמנה (בהמלצת ד"ר

40 ד"ר י' הולצמן נולד בירושלים וסיים לימודי רפואה בווינה. בשנת 1885 מונה מטעם חברת 'למען ציון' כרופא קהילת טבריה. הוא פעל שם כשנה. היה מראשוני חיבת-ציון ומקורב להרצל. נודע במאמריו בשם 'ד"ר עציוני'. התגורר תקופה מסוימת במרוקו והיה רופא השולטן. נפטר ונטמן בקובנה בשנת 1938. ראה גם: א"מ לונץ, מורה דרך בארץ-ישראל וסוריה, ירושלים תרנ"א, עמ' 230; אבישר (שם), עמ' 293.

41 ה' יפה, דור מעפילים, חל-אביב תרצ"ט, עמ' 8. ד"ר יפה נשכר על-ידי עדת האשכנזים וטיפל בחולי העדה העניים בחינם. עדת הספרדים לא השתתפה בהסדר זה ולפיכך נאלצו חוליה לשלם תשלום מלא עבור כל טיפול. ראה: חבצלת, 22 (תרנ"ב), עמ' 68; יפה (שם), עמ' 153.

42 מכתב מאת A.S. Lider, חבצלת, 23 (תרנ"ג), עמ' 67; יפה (שם), עמ' 153.

יפה) רופא העיניים ד"ר רוטשטיין לרופא הקהילה בטבריה.⁴³ לאחר שהייה של כשנה הצטרף אל ד"ר רוטשטיין גם ד"ר שמעון מויאל,⁴⁴ וכשעזבו שניהם הובא לעיר ד"ר משה גולדברג שפעל בה עד שנת 1899.⁴⁵ כשנתיים לאחר-מכן בא ד"ר בלידן, שכאמור היה קודם לכן רופא בעיר צפת וראש-פינה. בלידן עבד בבית-החולים על-שם משפחת פוליאקוב, אשר נפתח בשנת 1897, אך הוא הועסק לסירוגין בשל מצב מתמשך של העדר ממון.⁴⁶

בכל אותה עת המשיך ד"ר טוראנס והרחיב את פעילותו. הוא ביסס את מעמדו עד שנחשב לסמכות הרפואית הבכירה בטבריה בפרט ובגליל בכלל. הרופאים היהודים, שפעלו בהמשך בטבריה וסביבתה, אישפזו חולים בבית-החולים שלו ושלחו אליו חולים להתייעצות או לניתוח.⁴⁷ עת נחוג ברוכ-עם בשנת 1909 יובל ה-25 לפעילותו בגליל, זכה ד"ר טוראנס לשבחים רבים ונלהבים מפי ראשי היהודים והמוסלמים על תפקידו המיוחד בקידום שירותי הבריאות בעיר.⁴⁸ גם בטבריה, בדומה למקומות אחרים (ירושלים, צפת), עצם בואו של מיסיונר-רופא דרכן את היהודים לנסות ולהקים שירותי רפואה משלהם. התחרות הזאת בין נוצרים ליהודים כתחום הרפואה היתה תחרות בונה ומועילה, וקידמה בצורה מכרעת את הרפואה המודרנית בארץ-ישראל.

43 חבצלת, 25 (תרנ"ה), עמ' 83.

44 סיפור העסקתם של ד"ר רוטשטיין וד"ר מויאל בטבריה כרוך אף הוא במחלוקת. בדצמבר 1895 נמסר כי ד"ר רוטשטיין סיים את שנת כהונתו המתוכננת ובמקומו נבחר ד"ר מויאל כרופא העדה בטבריה. שלושה חודשים לאחר מכן נמסר בכתבה אחרת כי ד"ר רוטשטיין ממשיך לעבוד בעיר ואף מונה כרופא העירייה, ונרמז כי הבאתו של ד"ר מויאל נועדה לספק רווחים קלים לקבוצה מסוימת מתושבי העיר. המחלוקת הלכה וגברה עד שתושבי העיר נחלקו לשני מחנות – ה'מויאליסטים' וה'רוטשטייניסטים'. נסיון פישור שנעשה על-ידי אליהו שייד לא הצליח והמחלוקת הובאה בפני אחד מרבני צפת להכרעה. רק לאחר כעשרה חודשי מריבה עזבו שני הרופאים גם יחד את העיר. ראה: חבצלת, 26 (תרנ"ו), עמ' 81, 164, 196, 224, 294.

45 חבצלת, 27 (תרנ"ז), עמ' 29.

46 א"מ לונץ, לוח ארץ-ישראל (תרס"א), עמ' 181; חבצלת, 31 (תרס"א), עמ' 113, 142.
47 בשנת 1900 למשל אושפזו בבית-החולים שלו 296 חולים (מתוכם 115 יהודים, 130 מוסלמים ו-51 נוצרים). במרפאתו ביקרו 15,334 חולים, והוא ערך 1000 ביקורי-בית. כלומר בממוצע 50 חולים במרפאה ושלושה ביקורי בית ביום עבודה. על מעמדו של טוראנס ראה: עבר הדני, ההתישבות בגליל התחתון: חמישים שנות תולדותיה, תל-אביב 1955, עמ' 125.

48 בהלווייתו של ד"ר טוראנס בשנת 1923 השתתפו כל בני טבריה, יהודים, ערבים ונוצרים. משהספידו רב העיר ר' אבולעפיה, אמר: 'שלושה דברים נחברכה בהם טבריה: כים הכנרת, בחמי טבריה ובד"ר טוראנס. אחד משלושה אלה אבד לבני טבריה היום הזה... ראה: אבישר (לעיל, הערה 40), עמ' 337.